

לד"ג מו"ר זצ"ל. שלי ושל תלמידי משלו.

לשכנו תדרשו ובאת שמה

ביאור ברמב"ם וראשונים אחרים

א

סנהדרין י"א: אחר דיון בשלוש הארצות שבי"ד מתחשב באביב שלהם בנוגע לעיבור השנה, דהיינו יהודה והגליל ועבר הירדן, עוברת הגמרא לשאלת מקום הימצאותו של בית הדין בשעת קביעת העיבור. "ת"ר אין מעברין את השנים אלא ביהודה ואם עיבורה בגליל מעוברת. העיד חנניה איש אונו אם עיבורה בגליל אינה מעוברת. א"ר יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי: מאי טעמא דחנניה איש אונו? אמר קרא: לשכנו תדרשו ובאת שמה (דברים י"ב) – כל דרישה שאתה דורש לא יהיו אלא בשכנו של מקום."

האם דרשה זו מנמקת את דעתו של חנניה איש אונו בלבד, ואינה מקובלת כלל לדעת ת"ק, או שגם ת"ק סבור שלכתחילה רצוי לעבר דוקא ביהודה, וחנניה חולק רק בזה שאם עיברו מחוץ ליהודה אין השנה מעוברת? בהקשר זה ראוי להשוות את הסוגיא למקבילותיה בתוספתא וירושלמי ושאלתות דרב אחאי.

בתוספתא (סנהדרין ב:ו) מעיד חנניה שאין מעברים אלא ביהודה ואם עיבורה בגליל מעוברת. בתוספתא אין רמז לדרשה של רשב"פ. המשמעות הפשוטה של התוספתא היא שלדעת חנניה ההקפדה על עיבור ביהודה היא מדרבנן, כי אם ההלכה מדאורייתא קשה למה מכשיר בדיעבד. משא"כ סוגית הבבלי, שם מופיעה הדרשה מלשכנו תדרשו, ואם זו דרשה גמורה, משתמע שהדין הוא דאורייתא. הואיל ויש כאן דרשה, אפשר לשאול אם ת"ק מקבל אותה באופן עקרוני.

בירושלמי סנהדרין (א:ב; ה: בדפוס וילנא) מפורש, לדעת חנניה איש אונו, שאם א"א לעבר ביהודה מעברין אותה בגליל. גם כאן אין הדרשה.

בשאלות סי' מ"ו מופיעה הדרשה מלשכנו תדרשו כפי שהיא נמצאת בבבלי, אך בשינוי אחד. במקום שהגמרא מביאה את הדרשה כטעמו של חנינה, השאלות גורס "אמר קרא", ולא "מ"ט דחנינה." אפשר להבין שהדרשה מתיחסת רק לחנינה, ברם נקל לראות בדרשה, לפי גירסה זו, ההנמקה מתאימה גם לת"ק וגם לחנינה; וכן באר הנצי"ב על אתר.

גם ידוע שר' עקיבא ואחרים עיברו שנים וקבעו חדשים בחו"ל (יבמות קכב. וברכות סג.). הגמרא בברכות מסבירה שפעילות זו אסורה באופן עקרוני, על יסוד הפסוק "כי מציון תצא תורה", והותר לר"ע מפני שלא הניחו כמותם בא". וכבר נתקשו בתוספות בסנהדרין למה נקט הש"ס פסוק זה ולא דרשו מלשכנו תדרשו. מהרש"א (ברכות סג:) תירץ שלשכנו תדרשו חל רק בזמן המקדש, כשיש השראת שכינה, והסוגיא בברכות דנה בתקופה לאחר החורבן. בצל"ח על אתר (ועי' גם מש"כ בנו"ב מ"ת יו"ד סי' ע"ז) האריך לחלק בין עיבור השנה, שהוא נושא הסוגיא בסנהדרין, ושם צריך דווקא ב"ד ביהודה, ואילו הגמרא בברכות עוסקת גם בעיבור החודש בחו"ל.

סימוכין לפרושו מצא הצ"ח בפסק הרמב"ם: בהל' קדוש החדש א:ח, בנוגע לחישוב וקביעת חדשים ועיבור שנים, הביא הרמב"ם את הפסוק מישעיהו – כי מציון תצא תורה. ושם ד:ב כתב שאין מעברים את השנה אלא ביהודה "שהשכינה בתוכה", שנאמר לשכנו תדרשו ואם עיברה בגליל מעוברת. מפסק זה נראה שהרמב"ם הפריד בין הסוגיות, כך שבפ"א הצריך א"י לעיכובא, והכשיר רק מקרה כגון ר' עקיבא שהיה סמוך ולא הניח כמותו בא", ואילו בפ"ד קבע הלכה נוספת ע"פ הגמ' בסנהדרין, שלכתחילה חייבים לעבר ביהודה. בשיטת הצ"ח דן באריכות בס' עינים למשפט לברכות והקשה עליו מכמה צדדים; עיי"ש.

חשוב לציין שדברי הרמב"ם בפ"ד מבוססים על דרשתו של ר"י בנו של רשב"פ אע"פ שהוא פוסק להלכה כת"ק ומכשיר עיבור בגליל בדיעבד. לדעת הנצי"ב בהעמק שאלה מוכח מכאן שהרמב"ם גרס שאין הדרשה מלשכנו תדרשו מנמק רק את דעת חנינה. אפשר אמנם להציע שהרמב"ם תר אחרי הדרשה הפשוטה ביותר, אף שאינה להלכה, אך בענינו טענה זו דחוקה כי סוף סוף בפ"א ציטט את הדרשה מכי מציון תצא תורה. מ"מ יש לשאול, מה פשר ההבחנה בנוגע לעיבור בגליל, בין לכתחילה ובדיעבד: אם דרשה גמורה היא, למה כשר בדיעבד; ואם לאו, מהו יסוד האיסור?

דרשה זו מלמדת שיש לעבר את השנה בשכנו של מקום. אך לשון הברייתא אינו מסמן את מקום המקדש אלא את האזור הגיאוגרפי (על לשון הדרשה עי' בר"ן ולהלן בנוגע לרש"י). אמנם לדעת הרמב"ם הכוונה היא לשטח ארץ יהודה. ועל כך יש לשאול מה פשר הדין המיוחד הזה: וכי יש ליהודה קדושה מיוחדת, שאינה נזכרת ברשימה במסכת כלים פרק א', השונה מקדושת א"י וגם מקדושת ירושלים? רש"י הרגיש בקושי זה ונאלץ למלא את החסר, וכתב: "ירושלים והוא ביהודה." ועולה כאן שאלה סגנונית: אם הכוונה לירושלים, מדוע לא נאמר בברייתא "אין מעברין את השנים אלא בירושלים", או אפילו "במקום המקדש"? אפשר לתרץ שנאמר יהודה אגב שיטפא, כיון שהדיון בשלוש הארצות עוסק ביהודה ובגליל. אך אין הלשון מדויק, כי שתי ההלכות שונות במהותן: אחת דנה בגורמים אקלימיים והשנית מהווה דין בבית הדין. (כך הקשה ביד רמה. ובשיעורי הרב על מס' סנהדרין לגרי"ד זצ"ל סי' רס"ד השאיר שאלה זו בצ"ע.)

ב

עלינו לברר את משמעות שתי הדרשות – זו הנובעת מלשכנו תדרשו, וזו המבוססת על כי מציון תצא תורה. ונראה שכל אחת מהן חותרת בכיוון שונה. הפסוק כי מציון תצא תורה מתמקד בסמכות התורנית שמקורה בציון. אסור להתעלם מתקפותה של סמכות זו, ומי שמתעלם מקביעתם, בין בעיבור השנה ובין בקביעת החודש, מעשיו בטלים. היוצא מכלל זה הוא מצב שבו הסמכות שבחו"ל נסמך בארץ ואין כמותו בא"י (כגון ר"ע). ואם תשאל, כפי שהצל"ח באמת שואל, כמה שונה דין העיבור משאר הוראות בהלכה, שאין קפידה שההוראה תצא מציון, יש לבאר ע"פ מה שביאר הגרי"ד ז"ל בכמה מקומות (למשל בקובץ חידושי תורה עמ' מ"ז וא"י) שקביעת הלוח אינה הוראה רגילה, שמטרתה לכוון את הדין לאשורו, אלא מצב שבו ב"ד מייצג את כלל ישראל, ומטעם זה ההוראה צריכה לצאת ממקום הסמכות המרכזית.

לעומת זאת, הפסוק לשכנו תדרשו, כפי שהוא נדרש בגמ', אומר שכלל ישראל, בשעת הצורך, חייב לפנות אל המקום אשר בחר ה' לשכן שמו שם. הנמנע מלהזדקק לסמכות זו, ועיבר בגליל, לא עשה כהוגן, אך אין סיבה לפסול את המעשה בדיעבד. שוב ניתן לשאול, למה נשנית הלכה זו רק בנוגע לקביעת הלוח, ושוב יש להציע שלא מדובר כאן בהוראה

רגילה כי אם בקביעה שבה ביי"ד עומד במקום כלל ישראל. לפי הבנה זו לשון הרמב"ם מתבאר בלי קושי. כי מציון תצא תורה מציין את אחריותו של בית הדין לחשב ולדון בנושאים אלה; ואילו לשכנו תדרשו מלמד איך ראוי לנהל את הדין. נראה שמטעם זה סידר הרמב"ם את ההלכה בענין סמכותם העליונה של חכמי א"י בפרק א' מהל' קיה"ח, מיד לאחר שהוא מביא את המצווה על ביי"ד לחשב ולקבוע מועדות, ואת דין העיבור ביהודה דחה עד פרק ד' כשדן בגורמים השונים שיש להתחשב בהם.

ג

מה טעם דעת הרמב"ם שלשכנו תדרשו מורה על ארץ יהודה בניגוד למחוזות אחרים בא"י? מסתבר שהדרשה נובעת מלשון הפסוק "מאחד שבטיך". מילים אלה רומזות שתהליך הדרישה והפניה מכוון לא רק לעיר המקדש כי אם למקום המקדש כאתר הקבוע באחד השבטים שנבחר לשם לכך. כלומר, אין המדובר ברמת קדושה המאפיינת את אזור השבט מעין קדושת המקדש או קדושת א"י, ואף אין כאן דין מסויים במקדש מעין ההלכה של זקן ממרא, החל רק בשבת הסנהדרין בלשכת הגזית.

אפשר אולי להמשיך את הקו הלאה ולהציע שבענין זה קיים קשר בין ריכוז ההוראה היוצא מן הפסוק לשכנו תדרשו, מחד גיסא, ובחירת שבט יהודה ובית דוד מאידך גיסא. כבר ביאר הגרי"ד ז"ל (קובץ חידושי תורה עמ' קלה וא"י) שבנין המקדש, שהוא קיום מצוות "ועשו לי מקדש" ומובא בפרק א' מהל' בית הבחירה, נתקיים לראשונה בבנין המשכן. בהל' בה"ב אין הרמב"ם מביא את הפסוק לשכנו תדרשו, כי אין דרישת המקום אשר יבחר ה' הכרחית לשם קיום ועשו לי מקדש. בהל' מלכים פרק א', שם מדבר הרמב"ם על שלוש המצוות בהם נצטוו ישראל עם כניסתם לארץ, הכוללים מינוי מלך אשר מתפקידו לבנות את בית הבחירה, מביא הרמב"ם את הפסוק. משמע שבנין המקדש בירושלים ויסוד מוסד המלוכה כרוכים זה בזה.

קשר זה מתבטא בכמה פסוקים: במלכים א: ח: טז: "לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל לבנות בית להיות שמי שם; ואבחר בדוד להיות על עמי ישראל". וכן שם יא: יג: "למען דוד עבדי ולמען ירושלם אשר בחרתי" (וכן פס' ל"ו). ובתהלים עח: סז-סט: "וימאס באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר. ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אהב. ויבן כמו רמים מקדשו". כאן שזורים ביחד דחיית שילה כמקום המקדש ודחיית שבטי

יוסף מעמדת מנהיגות, מצד אחד, ובחירת שבט יהודה והר ציון, מצד שני. לאור נקודה זו ברור למה התורה מדגישה שבית עולמים ממוקם "באחד שבטיך" כיון שהוא צמוד למקום המלוכה. ואם כנים הדברים, מסתבר שדרשת ר"י בן רשב"פ מלשכנו תדרשו לא תחול על עיבור במחוז זר במשך תקופת שילה, כי אז עדיין לא חלה הבחירה "מאחד שבטיך".

ד

דעת הרמב"ם כפי שהיצגנוה תואמת את שיטתו בספר המצוות עשה קנ"ג. לדעתו כל קביעת הלוח תלויה ביישוב היהודי בא"י. אם חו"ח ייעדרו ישראל לגמרי מא"י תהיה קביעת הלוח בלתי אפשרית. אין הבדל בין תקופת המקדש לזמננו, אלא שהקידוש שלנו ע"פ חשבון מתנהל על יסוד היישוב הקיים בארץ. כל זה מדין כי מציון תצא תורה.

ברם הרמב"ן בהשגותיו דרך אחרת עמו. הוא מקשה, איך ייתכן העיבור אחרי גלות הסנהדרין מלשכת הגזית קודם החורבן. לפי דעתו חיוב העיבור מירושלים קיים רק בזמן שהדבר אפשרי, אך כשאי אפשר לקיים את דין כי מציון תצא תורה אין מנוס מקביעת הלוח בלי בי"ד שבירושלים. לדעת הרמב"ם, לעומת זאת, אין קיום כי מציון תצא תורה תלוי בפעילות הסנהדרין במקומו הקבוע. לפסוק לשכנו תדרשו אין הרמב"ן נזקק בסוגיא זו, אף כשהוא כותב שלכתחילה יש לעבר ביהודה. כנראה ראה בדרשת ר"י ברשב"פ נימוק לדעת חנינה בלבד, וסמך להלכה על הפסוק בישעיהו ע"פ סוגית ברכות.

יושם לב שהרמב"ן, בדומה לרמב"ם, מייחס מעמד הלכתי מיוחד בענין העיבור לעם ישראל עצמו, כמו שבאר הגרי"ד (קח"ת עמ' ס"ג). אלא שלפי הרמב"ם תפקיד בית הדין כמייצג את כנסת ישראל קשור למעמד המיוחד של יהודה, ואילו לדעת הרמב"ן, כנראה, מודגש תפקיד הבי"ד כנציג כלל ישראל. (השוה גם פירוש רמב"ן על התורה, דברים יב: שפירש בענין אחר העולה בקנה אחד עם הפירוש שנדון בו להלן.)

לתוספת ביאור, נעמוד על הבדל יסודי בין רמב"ם לרמב"ן בנוגע לבנין בית הבחירה. אם מצוות ועשו לי מקדש מתקיים ע"י הקמת המשכן, מהו הצורך בבנין בית עולמים? כבר עמדנו על דיוק הניסוח של הרמב"ם, שהביא את הפסוק לשכנו תדרשו דווקא בהל' מלכים, שם מהווה בנין המקדש שלב הבא אחרי מינוי המלך. משמע שה"התקדמות" ממשכן למקדש קשור במוסד המלוכה. מהלך מחשבתי זה תואם את הצעתנו,

שלדעת הרמב"ם הטעם לשבח בעיבור מן המקום אשר יבחר ה' קשור למוסד המלוכה ובחירת שבט יהודה. בניגוד לכך, הרמב"ן איננו משלב את בנין המקדש עם העמדת מלך. הוא אינו מביא את הברייתא על שלוש המצוות שנצטוו ישראל בכניסתן לארץ בהקשר זה. (בנוגע למלחמת עמלק, המותנה בהנחה מן האויבים ומעמד המלך, ע"י היטב ברמב"ן שמות יז: יד-טז, ומה שהשלים הרב שעוול ע"פ אחד מכתבי היד).

יתר על כן, בפירושו לבמדבר טז: כא מאשים הרמב"ן בהדיא את עם ישראל במשך כל תקופת השופטים וימי שאול על שנתאחרו בבנין בית הבחירה עד שבא דוד. (וע"ז שלא הזכיר את יהושע, ע"י ברמב"ן סוף בשלח כפי שרמזנו לעיל; ואכ"מ.) בקטע זה אומר הרמב"ן שהשבטים (ולא המלך!) היו חייבים ליזום את המעבר מן המשכן, שהתהלך מאהל אל אהל, לבית עולמים, "כמו שנאמר לשכנו תדרשו ובאת שמה".

יוצא אפוא שלדעת הרמב"ם משמעות הפסוק, לפי דרשת הגמרא, מדגישה את בחירת המקום הבוקעת ועולה מבחירת השבט: המילים הקובעות הן "מאחד שבטיך". לדעת הרמב"ן, מה שלא תהיה כוונת הגמרא בסנהדרין, בא הפסוק להדגיש את אחריות העם כולו לדרוש את ה', "להתקדם" אל עבר השכנת שכינתו בבית קבוע ומהודר. בהתאם לכך, כשבא הרמב"ם לדרון בסמכות המיוחדת המרכזית לקביעת המועדות, הוא עומד על הצורך ביישוב שבא"י, ולכתחילה גם במקום המרכזי של ממלכת ישראל בארץ יהודה. לשיטת הרמב"ן הסמכות הזו מוגדרת במושגים של בית ה', כלומר ישיבת הסנהדרין בלשכת הגזית, ואם אי אפשר לפנות אל הגוף הסמכותי, אפשר לפעול בלעדיו.

ה. הערות אחדות בנוגע לפירוש רש"י

בנוגע לקושית הרמ"ה שהבאנו לעיל: ניתן לומר שהמקום אשר יבחר ה' הוא ירושלים או בית המקדש, והביטוי באחד שבטיך מציין את הסביבה הגיאוגרפית. לפי"ז גם לרש"י זהו דין בשבט, אלא שהדין חל על המקום המיוחד בשבט, ולא על שטח השבט כולו (ע"י חסדי דוד על התוספתא). לפי"ז עולה סברת רש"י בקנה אחד עם הסברנו ברמב"ם, על אף ההבדל למעשה.

רש"י עה"ת נמשך אחר הספרי, לפיו "לשכנו תדרשו" מתיחס למשכן שילה. מכאן א"א להסיק שום מסקנה לגבי שיטתו להלכה. אולי ראה בדרשת הגמ' שיטת יחיד שאינה מקובלת על ת"ק. ואולי העדיף את דרשת

הספרי בתור פשוטו של מקרא: כיון שלגבי דור המדבר היה בנין בית הבחירה מאורע רחוק, ואילו ההלכה של תקופת שילה עמדה ליישום בזמן הקרוב, כלל רש"י את שילה בפירוש הפסוק, ודחה את ההתייחסות למקדש ירושלים לפס' י"א.

מ"מ יש להעיר שרש"י בברכות מנמק את דרשת כי מציון תצא תורה ע"פ הדרשה התנאית הנמסרת בסנהדרין מן הפסוק לשכנו תדרשו. בנראה זיהה רש"י את מגמת שתי הדרשות, ואולי ראה צורך לעגן את גילוי הדעת מן הפסוק בנביא בדרשת הפסוק מן התורה. זיהוי זה גם עומד ביסוד קושית התוס' בסנהדרין.

כפי שראינו, דומה רש"י לרמב"ם בחדא ופליג בחדא: כשהוא נזקק לדרשה מלשכנו תדרשו כדי להסביר את הגמ' בברכות הוא רואה בה דרשה התורמת למסקנה ההלכתית, שלא כפי שנראה לנו מל' הרמב"ן. אך באותה שעה מוקד הדרשה לפי' רש"י איננו ארץ יהודה אלא ירושלים.